

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

ÓTESH ALSHÍNBAY ULÍ POEZIYASÍNDÁ SINONIMLERDÍŃ QOLLANÍLÍWÍ

Baymuratova Arzigúl

*Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq inistituti Magistratura
bólimi I basqış magistranti*

Til baylıǵının bir kórsetkishi-sózlik quramının san jaǵınan kóp bolıwı, sapası jaǵınan iykemliliǵı, usı til baylıǵının bir kózi onıń sinoniminde boladı. Tilde sinonimler qansha kóp bolsa, bul sol tildiń júda bay til ekenliginen derek beredi. Oy-pikirdi anıq túsindiriwde sinonimlerdiń atqaratuǵın xızmeti ayrıqsha. Sinonimlerdi óz ornında qollana biliw til mádeniyatın kórsetedi. Tilde sinonimler jeke sóz de, frazeologiyalıq sóz dizbegi de bolıp kele beredi. Belgili ilimpa E. Berdimuratov sinonimler boyınsha bılay jazǵan: «Sinonimler. Tildiń leksikalıq-semantikalıq baylıǵı hár qanday leksikalıq birliktiń kóp mánililigi menen bir qatarda onıń sinonimlik keń múmkinshiliklerinde de kórinedi» [1.201].

Sinonim ulıwma xalıqlıq tildiń baylıǵın kórsetetuǵın tiykarǵı belgileriniń biri. Sinonimlerdi izertlew problemaları boyınsha túrkiy tillerinde, sonday-aq qaraqalpaq tilinde de bir qansha monografiya hám maqalalar járiyalandı. Qaraqalpaq tili sinonimlerde oǵada bay. Ótesh shıǵarmalarınıń tilinde de tilimizdegi sinonimlerdiń keń múmkinshilikleri názik máni reńleri anıq hám erkin qollanılǵan.

Qaraqalpaq ádebiy tiliniń leksikalıq sinonimlerin izertlegende tiykarınan leksikalıq bayqawlar, hár túrli sózliklerdiń, sinonimlik sózliklerden, geypara eski túrk jazıw esteliklerinen, sonday-aq qaraqalpaq folklorlıq shıǵarmalarınan, xalıq tvorchestvosınan, dramalıq poetikalıq, prozalıq shıǵarmalardan qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri menen ulıwma qaraqalpaq ádebiyatı shıǵarmalarınan, qaraqalpaq tiline awdarılǵan rus hám basqa da xalıqlar ádebiyatı hám de baspa sóz materiallarınan, gazeta-jurnallardan, qaraqalpaq tiliniń bay illyutrativ materiallarınan da paydalanıladı [2.6], - dep Mamut Qalenderov oǵada durıs pikir bildiredi. Qalenderovtıń bul pikirine súyene otırıp, jumısta klassik ádebiyattıń wákillerinen biri Ótesh Alshınbay ulı poeziyasın talqıǵa alınǵan.

Shayır poeziyasında da sinonimler seslik qurılısı boyınsha bir-birinen ózgeshe, al mánilik jaqtan bir-birine jaqın bolǵan sózler-sinonimler belgili dárejede máni ayırmashılıǵına iye boladı. Máselen:

*Gúresip-bellesip dushpan jıqpasań,
Qara jer astına túspeǵin dárkar (15-bet)*

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Keltirilgen qatarlarda sinonimler qosıq qurılısındaǵı ótkirililikti arttırıw ushın xızmet etken. Poeziyanıń qudretinde mine usında, qosıq qatarları menen (az sóz benen kóp máni) beriw. Shayır aldına qoyǵan bul maqsetke erisiw ushın sinonimlerden ónimli qollanadı. Joqradaǵı qatarlar arqalı shayır er jigitlerge tán mártlikti bayanlaydı. Batır eli, xalqı ushın gúresip, bellesip dushpandı jeńiwi kerek dep kórsete otırıp, sózlerden sheberlik penen paydalanadı. Gúresiw hám bellesiw sinonim sózler.

Shad bolıp hám *jaynap-jasnap* júrmeseń, (15-bet)

Til bilimindegi *jaynaw* sózi qulpırıw, dóniw mánilerinde qollanılardı. *Jasnaw* sóziniń mánisinde tap sonday, olar birikken halda kúshiytiwshi máni bildirip, *jaynap-jasnaw* yaǵniy waqtı xoshlıq mánisin bildirip kelgenin kóriwimizge boladı. Bumday mánidegi sózler qaraqalpaq tiliniń leksikasınıń bay ekenligin kórsetedi.

Xalı qıyın bolıp *biyshara* xalıqtıń (15-bet)

Men *sorlını* kúter úyim joq (18-bet)

Qatarlardaǵı *biyshara* hám *sorlı* sózleri bir-birine sinonim bolıp qıyın awhaldaǵı adam mánisinde qollanılǵan. Shayır eki qatarda da *biyshara* yáki *sorlı* sózin qollansa mánis ózgermeydi degen menen ózi menen birge kelgen sózge tereń maǵana menen baylanısıwı, birigiwi ushın kontkstkke qaray sinonim sózler paydalanılardı.

Jalǵan aytıp neshe jola,

Damollamız Nuratdin (28-bet)

Ótirik ǵana oqıp quran,

Hár kimge ayttırıp iyman (217-bet)

Shayır óziniń leksikalıq qorınan kelip shıǵıp qosıq qatarlarına sóz marjanların teredi. Jalǵan *biykarlaw* mánidegi bul sózdiń sinonimi *ótirik* ekenligin kiyingi qosıq qatarlarındaǵı kontekstten túsiniw jetiw qıyın emes.

Joqarıdaǵı mısallardaǵı «gúresip-bellesip», «shad bolıp», «*jaynap-jasnap*», «alamat-illet», «*biyshara-sorlı*», «*jalǵan-ótirik*» sózleri túpkilikli túrkiy sózlerinen jasalǵan sinonimler, esaplanadı.

Shayır poeziyasında qaraqalpaq tiliniń túpkilikli sózlerinen hám ózlestirilgen sózlerden jasalǵan sinonimlerde kóplep ushırasadı. Mısallar:

Er jigitke *namıs* kerek, *ar* kerek (15-bet)

Adam-adam bolıp kórkeymegenine,

Qúsh-quwatın jaynap berkimegine (16-bet)

Dúnyanıń zahmetin kórdim (19-bet)

Dúnyada *bárshesin* kórdim (19-bet)

Olardıń *hámмесin* kórdim (19-bet)

Urıs dese jannan keshken,

Bahadır palwanın kórdim (21-bet)

Keltirilgen mısallardaǵı «namıs-ar», «kúsh-quwat», «bárshe-hámme» «bahadır-palwan», «qayır-saqawat», «dúnya-mal», «yalǵanshı-faniy», «sheker-pal», «rahbar-basshı», «ahıw-afǵan» sózleriniń bir sınıarı túpkilikli túrkiy sózleri bolsa, ekinshi sınıarı arab hám parsı tillerinen ózlestirilgen sózler.

Sonday-aq, shayır shıǵarmalarında eki sınıarı da ózlestirilgen sózlerden jasalǵan sinonimlerde ushırasadı.

Tekste *insan* hám yaratqan

Ermekbay dońız yańlıdı (18-bet)

Adam-adam bolıp kórkeymegine (16-bet)

Arzıw-árman menen qaldıń, Kók ózek (25-bet)

Miyirmanshılıq isler patshada bolır (60-bet)

Xan qasınan ornı alǵan (20-bet)

Bul mısallardaǵı «insan» sózi arab sózi, «adam» sózi eski evrey tilinen arab tiline onnan túrkiy tillerine kelip kirgen sóz.

«Arzıw-árman» sinoniminiń birinshisi parsı, ekinshisi arab sózi. «Patsha» hám «xan» sózleriniń birinshisi parsı tilinen kirgen bolsa, ekinshisi qıtay tilinen túrkiy qawimlerine «qaǵan» túrinde kelip kirgen sóz bolıp tabıladı.

Juwmaqlap aytqanda Ótesh Alshınbay ulı shıǵarmalarında qaraqalpaq tiliniń biybaha sóz baylıqlarınan keń paydalangan. Hár bir sóz óziniń ornı menen qollanılıp tereń mánililigi menen jumsalǵanın kóriwge boladı.

Ádebiyatlar:

1. Berdimuratov E. Ádebiy tildin funkcionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq leksikasınıń rawajlanıwı. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1973, 312 b.
2. Qálenderov M. Qaraqalpaq tilindegi sinonimlerdin grammatikalıq strukturalıq hám leksika-semantikalıq ózgeshelikleri. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1989, 90 b.
3. Ótesh shayır. Tanlamalı shıǵarmaları. -Nekis, «Karakalpakstan», 1978.
4. Ótesh Alshınbay ulı. Tanlamalı shıǵarmaları. -Nekis, KKMB. 1962